

L'expulsió dels jueus de Tortosa

Jaume RIERA I SANS
Arxiu Corona d'Aragó

En el año 1492 fueron expelidos de España los judíos no bautizados, en lo que tuvo grande intervención el Inquisidor general Torquemada, con todos los individuos del Santo Oficio.

Això escrivia Juan Antonio Llorente, al segle passat, en la seva *Historia crítica de la Inquisición en España*. Els historiadors no n'han fet cas. La historiografia espanyola ha mantingut sempre que la decisió d'expulsar els jueus procedia netament de la voluntat dels Reis Catòlics. Hi entrava en joc la famosa *unidad religiosa de España, base de la unidad política de nuestra patria*, com estem cansats de sentir repetir. El 2 de gener de 1492, ens diuen, els Reis culminen la Reconquesta amb l'ocupació de la ciutat de Granada, i el 31 de març del mateix any, precisament des de Granada, expulsen els jueus dels seus dominis. Que en aquesta darrera decisió intervingués personalment fra Tomàs de Torquemada, com deia Llorente, no encaixa amb la ideologia que ens han volgut inculcar. Els historiadors s'han complagut a reservar al frare dominicà el paper exclusiu d'organitzador del discutit tribunal de la Inquisició, i han diluït o silenciats el seu protagonisme en l'expulsió dels jueus.

La desinformació, els tòpics i els prejudicis que envolten el regnat dels Reis Catòlics són formidables. Els tòpics manen i els historiadors obeeixen. Tothom aplica a Ferran i Isabel el títol de Reis Catòlics des de l'inici del seu regnat, ignorant deliberadament que el títol va començar a existir l'any 1496, quan el papa Alexandre VI els el va concedir; per tant, l'any 1492, Ferran i Isabel *encara no* eren els Reis Catòlics. D'altra banda, com que els frares Talavera i Cisneros exhaureixen, en forma arquetípica, l'ofici del confessor de la reina Isabel, els historiadors continuen ignorant que l'any 1492 fra Tomàs de Torquemada, l'Inquisidor General en persona, tenia el títol de confessor del Rei i de la Reina. I ja als límits de la ignorància, no hi ha cap historiador castellà que vulgui assabentar-se

que la sobirania de Ferran i Isabel no era compartida. A Castella sí que es pot dir que la sobirania era compartida: Tots dos eren reis sobirans de Castella, i tots dos firmaven les convocatòries de Corts Generals; però els territoris de la Corona d'Aragó no coneixien altre sobirà que el rei Ferran, perquè la seva primera muller, que no va firmar mai cap convocatòria de Corts Generals d'aquests territoris, ni en va presidir, no passava de ser la muller del senyor Rei, sense cap diferència respecte de les anteriors mullers del senyor Rei dels temps anteriors. És tan forta la seducció del fal·laç *Tanto Monta* mal interpretat, que els historiadors s'han fet incapaços de comprendre que calgueren dos decrets reials d'expulsió de jueus: L'un vàlid per a la Corona de Castella, firmat pel Rei i la Reina, i un altre per a la Corona d'Aragó, firmat pel Rei. La unió matrimonial dels dos sobirans no va significar gens la unió de les dues sobiranies, ni menys la unió dels territoris. Fins i tot a l'hora d'expulsar els jueus s'hagueren d'estendre dos edictes reials diferents, posteriors a l'edicte propi de Torquemada com Inquisidor.

Avui en dia, doncs, ja no té sentit referir-se al decret d'expulsió dels jueus com si fos un de sol. Hi ha tres textos públics diferents, de l'any 1492, que ordenaven la sortida dels jueus que no volguessin convertir-se, tots tres redactats en castellà.

El primer és el de fra Tomàs de Torquemada, Inquisidor General per a tots els regnes de Ferran i Isabel, datat a Santa Fe el 20 de març de 1492. Pren la forma de carta, notificació i manament adreçat a la primera autoritat civil i religiosa de cada bisbat, i alhora a totes les persones, eclesiàstiques i seglars, afectades per la notificació i manament. Hem de suposar, en conseqüència, que l'Inquisidor General firmà tants exemplars de la notificació com bisbats hi havia a Castella i Aragó. En la seva part dispositiva, el text de Torquemada deia: *Por ende, con voluntad y consentimiento de Sus Altezas* –referint-se a Ferran i Isabel–, *acordé de dar y doy esta mi carta, por el tenor de la qual mando a todos y a qualesquiera judíos y judías de qualquiera edat que sean, de la dita cibdat e obispado (...), que fasta en la fin del mes de julio primero que verná (...), salgan e se absenten e vayan de la dicha cibdat e de todo su obispado (...), e no vuelvan, ni tornen ni entren perpetuamente en él ni en parte alguna d'él.*¹

El segon i tercer textos que ordenaven la sortida dels jueus, són similars entre ells, però no pas idèntics, i estan datats a Granada el 31 de març de 1492.

L'un està firmat pel rei Ferran i per la reina Isabel. Estava destinat, per tant, als territoris on Isabel era també sobirana, és a dir, a Castella. Pren la forma de carta o manament, i s'adreça a tots els oficials reials, senyoriais i

1. Rafael Conde y Delgado de Molina, *La Expulsión de los Judíos de la Corona de Aragón. Documentos para su Estudio*, Saragossa 1991, pàg. 197-199. Aquesta col·lecció documental ha ampliat poderosament l'escàs coneixement que teníem dels afers de l'expulsió dels jueus. En les notes següents m'hi referiré en forma abreujada.

El Rey

Amados y fieles nros. Monjos por el zelo de nuestra santa fe católica y por el bien
de las ánimas de los christianos subditos y naturales nros y ahi por la consuetud
de sus bienes por justas y legitimas causas hanemos queydo q los judios de nros
Reynos y señorios salgan y sean expellidos dellos, segund vereyt por el edicto q
por esta causa hanemos promulgado al qual nos referimos, por exemplo del
qual ordenamos y mandamos q sea en todas las Cuidades dlos dichos nros Reynos
y señorios precomizado. y porq es nra voluntad q se mpla efectualmente lo
contenido en el dicho nro edicto queamos y mandamos q con toda tranquilidad
y reposo la dicha e xpulsió de los dichos judios sinta su efecto cumplidamente. por
de vos encargamos y mandamos q durante el tiempo q assignamos dentro el
qual los dichos judios deue salir de los dichos Reynos y señorios nros pongays
guarda en la juderia dessa Cuidat, demañ q de dia ni de noche se dano alguno
en ysona ni en bienes no les pueda ser fecho. Ca durante el dicho tiempo como
vereyt por el dicho edicto nos hanemos tomado a ellos y a sus bienes sola se
guarida y salvaguarda real nra. y porq proveyemos como vereyt por lo
comysso q fazemos a los veguer y balle dessa dicha Cuidat q sequestre
e inventarie los bienes muebles y sederes dichos nobres e arrivas a los
dichos judios pertenecientes, y q oy dos los dichos judios e aqellos q puen
sera tener censales e deudos sobrellos sobre sus bienes faga justicia
entrellos, dareys por expadino de la dicha comysso a los dichos oficiales
todo favor e aynda e assistereys e preys con ellos siempre q por ellos
ya en esto se reys requeridos, temedo la dicha Cuidat en toda tranquilidad
y sosiego, por forma q en ella por la dicha causa no coneyente alguno de
sipa. Dato en la nra Cuidat de granada a xxxi de marzo año de
MDCCLXXXII

Coloma Setg

Carta del rei Ferran als procuradors de la ciutat de Tortosa,
datada a Granada el 31 de març de 1492, en la que els notifica l'edicte d'expulsió dels jueus.
(AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, núm. 2396)

municipals, en general, concretant alhora els d'una localitat on hi havia jueus al regne de Castella; als quals jueus locals també s'adreça la carta en particular, i finalment s'adreça a tots els súbdits. Segons això, deduïm que els exemplars que se'n firmaren devien sobrepassar el centenar molt llarg, tants com localitats del regne de la Corona de Castella amb jueus. En la seva part dispositiva, el text firmat pel Rei i per la Reina deia: *Por ende nós, con consejo y parecer de algunos perlados y grandes y cavalleros de nuestros reynos, y de otras personas de sciencia y consciencia de nuestro Consejo, habiendo havido sobrello mucha deliberación, acordamos de mandar salir todos los dichos judíos y judías de nuestros reynos, y que jamás tornen ni vuelvan a ellos nin a algunos d'ellos; e sobrello mandamos dar esta nuestra carta, por la qual mandamos a todos los judíos y judías de qualquier edat que sean (...) que fasta en fin del mes de julio primero que viene (...) salgan todos de los dichos nuestros reynos y señoríos.*²

El tercer text està firmat pel rei Ferran tot sol, i estava destinat als territoris on la sobirania no era compartida amb la seva muller, és a dir, a la Corona d'Aragó, inclosos els regnes orientals de Sardenya i Sicília. Pren la forma d'edicte o pragmàtica, i va adreçat a totes les autoritats i súbdits, sense concretar cap localitat. El rei Ferran en devia firmar, doncs, un sol exemplar, que serví d'original per a les nombroses còpies que se n'hagueren de fer, com tot seguit veurem. En la seva part dispositiva, el text del rei Ferran deia així: (...) *Por este nuestro real edicto perpetuo para siempre valedero, mandamos echar y echamos de todos nuestros reynos y señoríos occiduos y orientales, todos los dichos judíos y judías, grandes y pequeños (...), d'aquí a por todo el mes de julio primero viniente, de manera que, passado el dicho tiempo, algún judío ni judía grande ni pequeño, de qualquiere edat sea, no pueda star ni esté en parte alguna de los dichos reynos.*³

Els cronistes castellans coetanis, quan parlen de l'expulsió dels jueus, deixen entreveure, o diuen expressament, que la sortida es produí enmig d'un desori general, i que els jueus es veieren desemparats, tant a l'hora de cobrar els seus crèdits i liquidar els béns immobles, com en els camins cap a l'exili, víctimes de tota mena d'espoliacions legals i il·legals.

Es cert, com a judici global; però ens convé molt d'insistir que l'operació de l'expulsió dels jueus no va tenir gens el caràcter d'improvisada. Al contrari; almenys pel que fa als territoris de la Corona d'Aragó.

El Consell Reial la va estudiar i planificar, i va dictar les millors disposicions que sabia perquè la sortida dels jueus es produís en un perfecte ordre (cosa que no vol dir, naturalment, que ho aconseguís). Fou el Consell Reial qui va aprovar l'articulat i les motivacions dels decrets d'expulsió; un Consell a les sessions del qual assistia, indubtablement, el

2. Antonio de la Torre, *Documentos sobre relaciones internacionales de los Reyes Católicos*, vol. IV, Barcelona 1962, pàg. 27-31.

3. Conde, *Op. Cit.*, doc.1.

tresorer general Gabriel Sánchez amb els altres consellers ordinaris, i fra Tomàs de Torquemada com a conseller extraordinari. L'entesa entre la Cancelleria, la Tresoreria i la Inquisició fou, en un principi, completa.

Un cop aprovada la pragmàtica d'expulsió, la Cancelleria del rei Ferran —deixo de banda la Cancelleria castellana, que ací no ens interessa—, seguint un sistema de tradició secular, va deliberar nomenar comissaris especials, a cada lloc, que s'ocupessin d'arranjar i resoldre els crèdits i deutes dels jueus que eren expulsats. Es firmaren i s'expediren tantes comissions com aljames reials i de senyoriu s'havien comptabilitzat a cada regne de la Corona: 44 comissions a l'Aragó, 14 a València, 15 a Catalunya, una a Mallorca, una a Sardenya i deu per Sicília. En total, 85 comissions reials per administrar els béns dels jueus.⁴

A Catalunya els nomenaments de comissaris per als béns dels jueus de les aljames reials (Lleida, Girona, Tortosa, Cervera etc.) van recaure en el veguer i el batlle, ja que totes les aljames reials es trobaven en caps de vegueria. Pel que fa als llocs de senyoriu (Falset, Mora, Santa Coloma de Queralt etc.), la Cancelleria Reial va tenir el tacte diplomàtic de nomenar comissaris dels béns dels jueus el mateix senyor del lloc i el batlle respectiu.

A més de les comissions, adreçades, com és lògic, als comissionats en forma de lletra patent, als quals s'adjuntava una còpia de la pragmàtica perquè la fessin publicar, la Cancelleria Reial va expedir 69 lletres closes singulars als regidors de cada ciutat i vila reial on hi havia jueus, encarregant-los que secundessin les disposicions dels comissaris perquè tot es produís en ordre o, com deia textualment la carta reial, *teniendo la dicha ciudad en toda tranquilidad e sosiego por forma que en ella, por la dicha causa [de la sortida dels jueus], inconveniente alguno no se siga.*⁵

I a més de les 85 comissions i de les 69 lletres closes als regidors municipals, la Cancelleria Reial va expedir 45 lletres closes adreçades a cada noble, baró i senyor eclesiàstic, adjuntant-los igualment còpia de l'edecte, perquè el fessin publicar, i manant-los que permetessin que fos portat a efecte, *dando favor y ayuda a los executores y comissarios que para execución de la dita expulsión havemos assignado.* En les cartes a aquells nobles que tenien jueus dins la seva jurisdicció, el Rei afegia en post-data: *Por la confianza que de vós tenemos, vos cometemos, como vereys, el conocimiento de los bienes de los judíos stantes en la tierras que se dizen ser vuestras;* anunciat-los, així, la tramesa a part de la comissió que els feia.⁶

4. Conde, *Op. Cit.*, doc. 2.

5. Conde, *Op. Cit.*, doc. 3. La carta closa als regidors de Tortosa, conservada a l'Arxiu Municipal, fou transcrita parcialment per F. Pastor i Lluís, *La judería de Tortosa*, Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura, 2, 1921, pàg. 356-357. També la menciona Francesch Carreras y Candi, *L'Aljama de Jueus de Tortosa*, Barcelona 1928, pàg. 113.

6. Conde, *Op. Cit.*, doc. 4.

Finalment, per als comissaris dels llocs reials, també es redactaren 59 lletres closes, molt breus i cordials, encarint-los el compliment de la comissió que se'ls feia arribar a part.⁷

Tot portava data del 31 de març: L'original del decret reial, del qual deduïm que se'n feren més d'un centenar de còpies, les 85 comissions particulars sobre l'administració dels béns dels jueus, i les 173 lletres closes reclamant tranquil·litat, pau i compliment de l'ordre d'expulsió. Ni una sola carta s'adreçava directament o exclusivament als jueus, anunciant-los la decisió que els afectava. Els jueus de Tortosa, Cervera, Xàtiva, Saragossa etc. se n'anaren perquè Torquemada i el Rei van fer pública la seva voluntat que se n'anessin, no perquè alguna autoritat els intimés a ells que se n'havien d'anar.

La documentació reial, com acabo de dir, firmada amb data del 31 de març, que assenyalava la sortida dels jueus per tot el mes de juliol, va ser redactada amb la màxima reserva i secret. I va ser redactada en secret perquè el Consell Reial havia deliberat que l'edecte es publicués arreu el mateix dia, el primer de maig, donant a tots els jueus, per un igual, tres mesos justos de temps per a la sortida efectiva: maig, juny i juliol.

El paquet de documentació fou lliurat personalment a l'Inquisidor Torquemada. I fou lliurat personalment a Torquemada perquè el canal per on les cartes havien d'arribar als seus destinataris, també secretament, era la Inquisició. Torquemada havia estat l'inductor de la decisió d'expulsar els jueus, i ell es va ocupar de portar-la a efecte, organitzant un muntatge paral·lel i complementari al de l'administració reial.

En aquell moment, fra Tomàs de Torquemada, de l'orde de predicadors, tenia el càrrec d'Inquisidor General per a tots els regnes de Ferran i Isabel. Els Inquisidors a les seves ordres, dins els territoris de la Corona d'Aragó que ell dominava —Sardenya i Sicília queien, sembla, fora del seu abast—, eren deu, agrupats en cinc parelles: Dos inquisidors per a les diòcesis de València, Sogrob i Albarrasí; dos per a Saragossa i Tarassona; dos per a Osca, la Seu d'Urgell i Lleida; dos per als bisbats de Barcelona, Tarragona, Vic i Girona; i dos per a Mallorca.

Torquemada va escriure als Inquisidors un memorial detallat amb el que havien de fer a la seva demarcació: Primerament, nomenar comissaris subdelegats (òbviament, de condició eclesiàstica), un o dos per a cada lloc on hi havia jueus, a fi que actuessin al costat i juntament amb els comissaris reials, portant ells la iniciativa; després, escollir un notari que llevés acta de la presentació de les cartes, tant les d'ell als bisbes com les del Rei als comissaris i regidors municipals i als nobles, i instruís els processos de les actuacions que s'haurien de fer; i instar finalment la publicació de l'edecte el primer de maig, encarint-los que ho mantinguessin secret fins aquell dia.⁸

7. Conde, *Op. Cit.*, doc. 7.

8. Manuel Serrano y Sanz, *Orígenes de la dominación española en América. Estudios históricos*, Madrid 1918, pàg. 492-493, publica les instruccions per a l'actuació dels comissaris inquisitorials a

A partir del dia que es publicà l'edecte, doncs, quan la documentació local menciona els comissaris, hem d'entendre que són almenys tres: Els dos nomenats pel Rei, més el(s) subdelegat(s) per l'Inquisidor diocesà. Aquesta junta de comissaris es complementava amb un jurista que ells escollien perquè els assessorés en les decisions que havien de prendre, i un notari o més que estaven a les seves ordres per donar fe pública de les actuacions i instruir els processos pertinents.

L'edecte es publicà a Barcelona, residència del lloctinent reial, l'infant Enric, i arreu de Catalunya, el dia primer de maig, dimarts.

En altres ocasions, és segur que Torquemada i el Consell Reial haurien triat un diumenge, i no un dimarts, per publicar un edecte general; però ara hi havia una raó poderosa per no fer-ho en dia festiu, a més del compte rodó dels tres mesos de termini. I és que els comissaris, immediatament després de pregonat l'edecte, havien de començar a actuar. Havien de presentar-se a la jueria o call, i enganxar als portals del call i a les portes de totes les cases dels jueus un paper pintat amb el senyal reial, i començar tot seguit a dreçar inventari notarial dels béns que s'hi guardaven.

La pintada del senyal reial a les portes de les cases dels jueus tenia dues funcions. La primera, indicar que les persones i béns dels jueus d'aquella casa quedaven sota la salvaguarda reial especial, de manera que qualsevol persona que intentés violar-la queia en delictes de lesa majestat, susceptible de rebre, en forma peremptòria, la pena de mort. I la segona funció dels senyals reials era advertir que ningú, absolutament ningú, ni els seus propietaris, no podia tocar-ne ni una agulla de cosir, perquè els béns quedaven segrestats —emparats, segons la terminologia de l'època—, a disposició de la cort, és a dir, dels comissaris.

Les comissions expedides per la Cancelleria Reial i les instruccions de Torquemada explicaven detalladament com havien de procedir. Acabats d'enganxar els papers pintats amb els senyals reials, els comissaris havien de dreçar ràpidament els inventaris dels béns mobles, immobles i crèdits dels jueus, dipositant en lloc segur, ben guardats i segellats, l'or, la plata, la moneda, les joies, la seda i els draps de més valor. Cada jueu havia de presentar un memorial jurat amb tots els crèdits que tenia, i declarar, a més, per si hi havia hagut filtracions del decret d'expulsió, els traspessos de béns fets des del 31 de març.

Acabats els inventaris i els segrestos de béns de més valor, amb la màxima diligència possible, els comissaris havien de fer un pregó públic citant a tots els qui tenien crèdits sobre l'aljama i sobre els singulars jueus, perquè es presentessin a reclamar-los dins el terme de quinze dies. Passats aquells quinze dies, ja ningú no tindria dret a reclamar judicialment res dels jueus.

Nota, que es poden entendre com a generals, llevat en el dia que assenyala per a la publicació de l'edecte a la ciutat.

Aleshores, les instruccions donaven un mes de temps als comissaris perquè estudiessin detingudament la situació. A la vista dels inventaris dels béns dels jueus, incloses les penyores dels préstecs, més els memorials jurats dels seus crèdits, per l'una part, i dels crèdits contra jueus denunciats per cristians i moros, de l'altra, els comissaris havien de resoldre per ells mateixos totes les qüestions econòmiques que els serien plantejades. Sense apel·lació possible, els comissaris tenien plena potestat per cobrar, per via expeditiva, de cristians i de sarraïns, tot allò que trobarien que els cristians i sarraïns devien als jueus. I també sense apel·lació possible, els comissaris procedirien a adjudicar, a cristians i a sarraïns, prenent-ho dels diners i béns dels jueus que havien segrestat, més els diners que havien cobrat dels seus deutors, tot allò que trobarien que els jueus devien en aquell moment.

Hem de remarcar, perquè els historiadors sembla que no se n'han adonat, que els jueus van quedar marginats absolutament de totes les operacions econòmiques que afectaven els seus béns. No solament no van poder reclamar res als seus deutors particulars, sinó que ni se'ls va permetre de reclamar res als comissaris personalment. Si alguna cosa volien al·legar davant els comissaris, ho havien de fer a través de procuradors cristians.⁹ Els comissaris estaven autoritzats per fer i desfer sense consultar res als jueus. I, no cal dir, mentre va durar el segrest, els jueus, teòricament, no van poder vendre cap casa ni cap vinya, ni disposar res dels seus béns segrestats. Les gestions dels comissaris es van allargar més temps del que estava previst, i fins ben entrat el mes de juliol els jueus no van veure alçat el segrest ni van poder començar a vendre les poques coses que els comissaris van deixar a la seva lliure disposició.

Aquest procediment tan dràstic i, a primera vista, tan cruel, obeïa al noble desig d'aplicar estricta justícia: Aconseguir que els jueus no se n'anessin deixant deutes per pagar, i que no se n'anessin sense poder recuperar el que era legalment seu. La justícia, però, sembla que no va resplendir enlloc.

Els conflictes que provocaren les operacions econòmiques confiades als comissaris no tenen fi ni compte. Hi hagué comissaris tan estrictes que no van deixar als jueus el diner de butxaca suficient per mantenir-se mentre els béns estaven sota segrest. A molts llocs els comissaris van admetre demandes contra jueus sense fonament legal.¹⁰ I en l'adjudicació de béns immobles per pagar deutes, havent-se'n de fer una valoració estimativa, es podüren també molts abusos.

Sembla que no foren escassos els jueus trobats en desfalc, és a dir, que pujaven més els seus deutes que el seu patrimoni. Tancar-los a la presó

9. Aquesta contingència, que potser no fou observada arreu, és la que explica que siguin tan nombroses les actes de poders notariais atorgats per jueus, en aquells dies, tal com han descobert, molt sorpresos, els qui han estudiat l'expulsió de jueus a partir dels protocols notariais.

10. A Montblanc, per exemple, els comissaris van admetre una demanda contra un jueu per una aposta que havia perdut: Arxiu Reial de Barcelona, Mestre Racional, Ag 2019, fol. 13r.

per insolvents, resultava sarcàstic, ara que estava decidit que se n'havien d'anar. Consultada la cort, aquesta respongué que se'n tragués el que es pogués, *dexada alguna cosa a los dichos judíos con que se puedan yr.*¹¹ Molts dels comissaris plantejaren dubtes a la cort, i gràcies a les respostes donades per la Cancelleria Reial, sabem força casuística del que es va suscitar. El batlle general de València, per exemple, va consultar si ara havia de cobrar als jueus el dret de delme que pagaven els moros quan s'embarcaven. La cort respongué recordant-li que els jueus no eren moros, i que si no havien pagat mai aquest dret de sortida, ara que se n'anaven forçats tampoc no l'havien de pagar.¹² Els comissaris de Xàtiva van consultar què havien de cobrar dels jueus pel subsidi votat en les darreres corts, fraccionat en cinc pagues anuals que encara estaven pendents. La cort respongué, *atendido que es deudo que era devido y tasado al tiempo que se proveyó la expulsión*, que s'exigís íntegrament el subsidi dels jueus.¹³

Els deutes col·lectius de les aljames eren els més difícils de resoldre equitativament. Com que els jueus se n'anaven i deixarien de pagar els rèdits dels censals, hom considerà que era de justícia que els jueus retornessin als seus propietaris el capital dels censals antics i recents que les aljames havien venut. No havent-hi diners en comú per fer-ho, els comissaris procediren arbitràriament a aplicar-hi béns de particulars. Alguns propietaris de censals van rebre un tracte de favor i van poder cobrar en metàl·lic, mentre que d'altres s'hagueren de conformar a cobrar en béns immobles devaluats. El cas més escandalós és el dels comissaris de Saragossa, que públicament van decidir una cosa sobre la satisfacció dels censals, i secretament ho van arranjar d'una altra manera. La cort reial no va tenir inconvenient a aprovar les dues sentències sobre *la paga de los censales, así la pública como la secreta.*¹⁴ En realitat, la cort reial es va mostrar molt coherent amb ella mateixa: Havia donat plens poders als comissaris per resoldre les qüestions i, de moment, aprovava tot el que els comissaris li comunicaven que havien decidit.

El legalisme de procediment estava tan assumit per la col·lectivitat medieval, que fins i tot la cort reial es va sotmetre a l'arbitratge dels comissaris. Instats per la tresoreria reial i per les batllies generals, els procuradors fiscals de cada localitat van presentar demanda als comissaris reclamant, en nom de la cort, la satisfacció dels drets reials que els jueus pagaven: La questia, la cena, el maridatge, el monedatge, el coronatge, i tot el que la cort percebia regularment de les aljames, no solament pel que fa a les possibles pagues endarrerides i les corrents fins al 31 de juliol, cosa que tothom hauria trobat justa, sinó a la capitalització dels drets.

11. Conde, *Op. Cit.*, doc. 10.

12. Conde, *Ibidem*.

13. Conde, *Op. Cit.*, doc. 32.

14. Conde, *Op. Cit.*, doc. 60.

Els conceptes segons els quals les aljames pagaven a la senyoria estaven ben lluny de tenir el caràcter d'una renda susceptible de capitalització. Després de moltes cartes cursades entre els comissaris demanant aclariments, i la cort intentant aclarir-se ella mateixa, els drets reials sobre les aljames es van capitalitzar multiplicant per 25 les quantitats. Per exemple: Si els jueus de Tortosa pagaven 50 sous anuals de cena, ara se n'exigien, de cop, 1.250, com si la cena fos el 4% del rèdit anual d'un capital teòric, que és el que s'exigia. I així de tots els altres drets reials. Per descomptat, els deutes dels jueus a la cort tenien la consideració de prioritaris, passant al davant de tots els altres, i s'hagueren de satisfer en diner líquid, or, joies o, a tot estirar, amb censals solvents i nets.

He dit ara mateix, amb tota la intenció, que *de moment* la cort reial aprovà tot el que els comissaris plenipotenciaris anaven resolent sobre els béns dels jueus. Després, la cort reial va canviar d'actitud. Encara quedaven jueus per embarcar quan el Rei ja manava obrir informació sobre les *subornaciones, dádivas y otras indevidas exacciones, allende sus derechos*, que els seus comissaris i altres oficials d'Aragó, València i Catalunya havien extorquit als jueus.¹⁵ I el dia 30 d'octubre el Rei manava als comissaris de Tortosa, Tarragona, Lleida, Balaguer, Cervera, Vic i Girona, que es presentessin a Barcelona amb els inventaris, processos, actes i memorials de les actuacions fetes per ells en l'exercici de la comissió, perquè els volia examinar i proveir-hi degudament.¹⁶

Per fortuna, a l'Arxiu Reial de Barcelona es conserva un breu memorial anònim, en sis folis, de les actuacions fetes pels comissaris de Tortosa.¹⁷ En ell ens basarem per exposar les notícies que tenim sobre l'expulsió dels jueus de la ciutat, després de descriure el poc que sabem sobre els jueus de Tortosa al segle XV.

L'aljama de jueus de Tortosa, a final del segle XV, no l'hem d'imaginar com a molt rica i poblada. El memorial ens informa que els comissaris hi van fer un total de 32 inventaris, que són 32 jueus propietaris de béns. El nombre d'ànimes que podem atribuir al call de Tortosa serà el resultat de multiplicar els 32 propietaris per un coeficient apropiat. I un coeficient apropiat és el de 3. Els jueus de Tortosa, doncs, l'any 1492, serien unes cent ànimes, poc més o menys.

Pot semblar-nos una demografia baixíssima, però el cert és que està en consonància amb la demografia jueva de les altres poblacions de Catalunya, en aquell moment.

A Mora, on els mateixos comissaris de Tortosa diuen que hi havia molts jueus, hi van fer 34 inventaris. A Montblanc, un document local diu que aleshores hi havia 7 o 8 casats de jueus¹⁸. A Girona, els comissaris

15. Conde, *Op. Cit.*, doc. 115.

16. Conde, *Op. Cit.*, doc. 138.

17. ARB, Mestre Racional, Ag 389. El publico íntegrament a l'Apèndix.

18. ARB, MR, Ag 2019, fol. 32v.

corresponents hi van fer tan sols 14 inventaris;¹⁹ i l'any anterior, per al maridatge de la infanta Isabel, els jueus de Girona havien pagat per 12 focs reials.²⁰ També per al maridatge de la infanta Isabel, l'any 1491, els jueus de Tarragona pagaren per 17 focs, els de Cervera per 32 focs, i els de Lleida per 38.²¹ A Perpinyà, quan els jueus són exiliats l'any 1493, eren solament 14 focs o casats.²²

Siguin focs, siguin casats, siguin famílies, siguin contribuents o inventaris, la xifra màxima de població que trobem a les localitats de Catalunya, a les darreries del segle XV, són els 38 focs de jueus de Lleida.

La població jueva que albergà Tortosa durant el segle XV fou sempre escassa. Recordem que el març de 1416, arran de la famosa Disputa, s'havien batejat tots els jueus de la ciutat, llevat de 6 casats.²³ Amb aquests pocs, ajudats per les franquícies que al cap d'uns anys es donaren, l'aljama es pogué reconstruir. L'any 1434 ja es parla de 12 casats.²⁴ L'any 1441, quan el procurador intentà reunir tots els jueus per parlar de la seva contribució a la construcció de la sèquia, aconseguí d'aplegar-ne uns 10 o 12, perquè eren pocs, segons diu ell mateix.²⁵ Després de la guerra civil, quan Ferran II instaurà el règim insaculatori per als càrrecs de l'aljama, la llista de jueus de Tortosa elegibles comprenia 12 noms.²⁶ Es perfectament congruent amb la tònica demogràfica de tot el segle, doncs, que l'any 1492 els comissaris hi fessin 32 inventaris.

Les dades econòmiques tampoc no abonen gens la imatge d'una aljama de Tortosa rica. Anualment pagava al Rei (o en nom seu a l'arrendatari dels drets reials de Tortosa), 120 sous de peita i 50 sous de cena.²⁷ Aquests drets reials foren capitalitzats, al moment de l'expulsió, en 4.250 sous, quantitat molt discreta comparada amb els 8.000 sous amb què foren capitalitzats els drets reials dels jueus de Cervera, i els 30.000 dels jueus d'Osca.²⁸ Decididament, els jueus de Tortosa no es pot dir que fossin molts ni que fossin rics.

Del que fa a la inserció social dels jueus a final del segle XV, no podem dir gran cosa, tot i comptar amb dades esparses que se n'han publicat, més algunes d'inèdites.

Com arreu, els jueus de Tortosa apareixen prestant i rebent diners de cristians i sarraïns, de vegades sota la forma legal de censals, sovint sota la forma de fictícies compres o vendes de draps, càntirs d'oli i mules, que

¹⁹ ARB, MR, Ag 88.

²⁰ ARB, MR, vol. 2571, fol. 172v.

²¹ *Ibidem*, fol. 127r, 287v i 438v-439r.

²² Galls 2, Tàrraga 1987, pàg. 80.

²³ F. Baer, *Die Juden im christlichen Spanien*, Erster Teil I, Berlín 1929, núm. 516.

²⁴ ARB, Canc, Reg. 3126, fol. 101v-104r, en data Tortosa 22.10.1434.

²⁵ Carreras, *Op. Cit.*, pàg. 107.

²⁶ Baer, *Op. Cit.*, núm. 555.

²⁷ ARB, MR, vol. 2540. Els 50 sous de cena dels jueus de Tortosa també estan documentats per ARB, Canc, Reg. 3636, fol. 25v-26r, en data Lleida 26.10.1480.

²⁸ Conde, *Op. Cit.*, doc. 85; Antonio Durán Gudiol, *La Judería de Huesca*, Saragossa 1984, pàg. 129.

no existien sinó sobre el paper. Un sol metge jueu trobem a Tortosa, a final del segle XV: Mestre Samuel Mantín.²⁹ Duu un cognom que en altres èpoques està documentat a Montsó. Molt probablement havia estat aconducat per exercir de rabí de l'aljama.

A Tortosa hi havia un argenter jueu, Abraham Benvenist, i uns quants sastres que feien la competència als sastres cristians. L'any 1470, la competència era tan gran, que els sastres cristians, associats en confraria, intentaren fer tancar la jueria i prohibir que els jueus tinguessin botiga oberta a la ciutat.³⁰

El memorial dels inventaris menciona quatre botigues de jueus. Sembla que es tracta de botigues per vendre draps, que alhora devien ser obradors de sastreria, coses que no s'exclouen entre elles; com tampoc no exclouen que aquests jueus drapers i sastres, alhora que venien roba i confeccionaven o refeien peces de vestir, fessin préstecs sobre penyores.

Els jueus corredors són el que més estretament trobem col·laborant amb els regidors municipals en qüestions d'arrendament d'impostos i, en general, intervenint en el cobrament de rendes de particulars. Els principals corredors semblen ser els germans Vidal, Mossé i Jacob Façan, fills de David Façan,³¹ amb Astruch Saporta i el seu fill Gentó Saporta. Aquest apareix fent d'intermediari entre l'arrendatari dels drets reials i els sarraïns de Tortosa i Benifallet, per cobrar d'aquests els impostos i lliurar-los a aquell, i alhora per pagar el sou de Juan de Rebolledo, titular de la batllia de la ciutat. També el trobem avançant a un prevere de la Seu la seva porció canònica, i cobrant-la després ell.³²

Indici o prova de les greus tensions socials en què vivien els jueus, és el fet que un dia de 1491, en el camí que va de Mora a Ascó, aparegué assassinat Abram Mantín, jueu de Mora, de la qual mort foren inculpats sarraïns i d'altres.³³ El maig de 1490, en canvi, l'Audiència condemnava Vidal Façan a bandejament de la ciutat, sospitós de l'assassinat d'un cristià.³⁴

Un altre episodi representatiu de l'espai que ocupaven els jueus en l'entramat social, és el que protagonitzà Abraham Toledano. El maig de 1490, aquest jueu tortosí fou denunciat pel procurador fiscal a l'Audiència de l'infant Enric, lloctinent reial, per un delicte molt particular. Fou

29. Referències a aquest metge jueu a ARB, Canc, Reg. 3718, fol. 173r, en data Barcelona 14.06.1491; Reg. 3724, fol. 118r-v, en data Barcelona 08.02.1492.

30. ARB, Canc, Reg. 3450, fol. 217r-v, en data Tortosa 12.02.1471. També en parla Carreras, *Op. Cit.*, pàg. 162.

31. Com a ciutadans de Tortosa, els germans Vidal i Jacob Façan van obtenir una franquícia reial: ARB, Batllia General, vol. 982, fol. 97v-100v, en data Tortosa 20.02.1477. Altres documents sobre els Façan a ARB, Canc, Varia 224, fol. 38v, en data Barcelona 15.01.1485; Reg. 3718, fol. 91r-v, en data Barcelona 14.12.1491.

32. Aquestes notícies es troben al llibre, tan desgraciadament deficient, de Josefina Cubells i Llorens, *The Jews of Tortosa. 1373-1492. Regesta of Documents from the Archivo Histórico de Protocolos de Tarragona*, Jerusalem 1991, pàg. 138-160.

33. ARB, Canc, Reg. 3718, fol. 97v-98r, en data Barcelona 18.12.1491.

34. ARB, Reial Audiència, Conclusiones Civils 1489-1492, fol. 62r, en data 12.05.1490.

denunciat i convicte del delict següent: Que en la campanya del rei Ferran per la conquesta final del regne de Granada, durant els setges de Loja i Màlaga, apostava diners amb diversos cristians que aquestes poblacions no caurien en poder del rei Ferran, i, més en general, que en totes les empreses que Sa Majestat feia, prenia sempre lo contrari. Els doctors de l'Audiència del lloctinent deliberaren sobre el càstig que mereixia una propaganda tan desfavorable als interessos de la monarquia, i Abraham Toledano fou condemnat a ser assotat públicament per la ciutat de Tortosa.³⁵ Com es veu, encara hi ha molt a matisar sobre l'oportunitat de l'expulsió dels jueus.

Els edictes i les comissions per a l'expulsió dels jueus de Tortosa arribaren a la ciutat, secretament, per mà de Ferrando de Oteo, notari castellà, a través per l'Inquisidor resident a València.

La comissió reial s'adreçava, com a totes les poblacions reials de Catalunya, al veguer i al batlle. El veguer per a aquell trienni era el cavaller Jaume Granell, i el batlle vitalici era Juan de Rebolledo, també cavaller. Aquest tenia el càrrec en comanda, és a dir, com una renda. En cobrava el sou, però no residia a la ciutat ni s'hi acostava. Al seu lloc actuava com a batlle el donzell Joan Icart, amb el títol de regent la batllia.

Com es comprèn fàcilment, el veguer i el regent la batllia estaven enemistats. I quan el dia 30 d'abril, segurament, el veguer va rebre la carta reial de comissió, intentà escamotejar-ne el coneixement al seu col·lega Joan Icart, amb l'excusa que la comissió s'adreçava a ell, el veguer, i al batlle, però no al regent la batllia. L'endemà, primer de maig, Joan Icart ja s'havia assabentat de l'arribada de la comissió reial, i anava a requerir notarialment el veguer perquè li revelés el seu contingut.³⁶ El veguer no s'hi va negar, i, superat aquest incident previ, els dos comissaris procediren a actuar conjuntament.

S'hi veien en part forçats per l'existència d'un tercer comissari, el comissari nomenat per l'Inquisidor. El comissari inquisitorial era micer Sancho de Asquera, canonge i prior claustral de la Seu de Tortosa.

Els dos edictes d'expulsió, el reial i l'inquisitorial, el primer de maig es publicaren pels llocs acostumats de la ciutat i des de la trona de la Seu; amb la qual cosa tots els habitants de Tortosa, cristians, jueus i sarraïns, quedaven assabentats que el dia primer d'agost els jueus havien de ser fora del país.

Seguidament els tres comissaris feren posar les armes reials a les portes de les cases dels jueus. Nomenaren un jurista assessor, que fou micer Jaquet Terçà, i començaren a inventariar els béns dels jueus, per mà del mateix notari Ferrando de Oteo, arribat de València amb les instruccions de l'Inquisidor.

³⁵ ARB, *Ibidem*, fol. 59r, en data 07.05.1490. Després de dictada, la pena fou commutada per una multa de 1.668 sous, que consten a les partides d'ingressos del tresorer reial. *Cfr.* Baer, *Op. Cit.*, núm. 370.

³⁶ L'episodi consta per l'acta notarial extractada per Cubells, *Op. Cit.*, núm 370.

La primera casa que els comissaris van inventariar fou la de Gentó Saporta, de qui podem conjecturar, per això mateix, que era el jueu més ric de la ciutat. Les joies i objectes d'or i de plata que els comissaris hi van trobar, després de descrites, foren tancades dins una caixa amb clau i segellada, i dipositades en poder del cavaller Joan Jordà (que havia estat veguer el trienni anterior), mentre que la roba fou tancada en una altra caixa, també segellada, i deixada allà mateix.

Els inventaris foren, com he dit abans, 32, en la confecció dels quals els comissaris devien esmerçar cinc o sis dies. Joies i objectes d'or i de plata, els trobem mencionats en vuit inventaris de cases. Els objectes de valor de Gentó Saporta foren dipositats en poder de Joan Jordà, com acabo de dir. Els de Vidal Barzelay, Mossé Benvenist i Abraham Benvenist, foren encomanats a na Joana Provençal, sempre després de tancats en caixes segellades. Els de la viuda de David Façan i els seus fills, els de mestre Samuel Mantín i els de Mossé Saporta, foren encomanats a Guillem Gil, pagès; i els de Mossé Rodric foren dipositats en poder d'un canonge parent del canonge comissari, que es deia, com ell, Sancho Dasquera, i de la viuda de Joan Dasquera.

Mossé Rodric fa l'efecte que devia ser el major prestamista i, per tant, el que tenia a casa seva més objectes de valor deixats com a penyores de préstecs, la restitució de les quals penyores es preveia que seria delicada i conflictiva. Per això els comissaris no van voler perdre de vista les penyores i se les emportaren a casa d'un d'ells.

De les quatre botigues que trobem mencionades, dues es diu que foren segellades i tancades amb clau, restant la clau en poder dels comissaris. Eren la de Vidal Barzelay i la de Mossé Façan. Les dues botigues d'Issach Toledano i de Mossé Benvenist foren, com tot, inventariades, però no foren tancades sinó encomanades als seus propietaris, previ jurament de mantenir-les a disposició dels comissaris.

Això mateix van ser obligats a fer tots els jueus de Tortosa amb els seus béns inventariats. Com diu textualment el memorial, *complits e fet tots los sobredits inventaris, los jueus de qui eren los béns inventariats prengueren en comanda aquells dels dits comissaris, e prometeren restituyr aquells sempre que en serien requerits. I un cop prestat el jurament, per los comissaris sobredits fonc donada lixència als dits jueus que poguessen vendre de les coses que en lur poder tenien, ab la condició que manifestassen i lis donassen los dinés de aquelles vendes; e los dits jueus juraren de axí fer e complir.* Però afegeix l'autor del memorial: *Ver és que no.s mostra ni yo sé que los dits jueus, de neguns béns mobles que venessen, depossassen ni donassen en poder dels dits comissaris pecúnies negunes.* Cal suposar, doncs, que si els comissaris van fer els ulls grossos en les vendes ocultes de béns mobles que els jueus encara tenien a mà, és perquè calcularen que els béns de valor segrestats i confiats a cristians, més els béns immobles dels quals els jueus no podien disposar, eren suficients per satisfer tot allò que els jueus serien obligats a pagar.

Acabats els inventaris i prestats els juraments, els comissaris de Tortosa van anar seguint les instruccions. Ara tocava ordenar una crida pública perquè tothom qui tingués demandes, fossin cristians o moros, les presentessin davant els comissaris, dins el terme de quinze dies.

La crida pública es va fer; i les demandes presentades diu el memorial que foren moltes, però que la majoria eren per poca quantitat de diners. Gairebé totes diu que foren resoltes pels comissaris verbalment, amb la mínima formalitat de portar un dietari on s'anotava la demanda, la resposta feta pel demandat (que si era jueu havia de ser per procurador), i la resolució dictada pels comissaris, tot molt breu, en pocs reglons, diu el memorial. Diu també que d'algunes demandes més substancioses es féu procés per escrit, amb més formalitats.

Les dues úniques demandes que el memorial menciona, dient que se'n féu procés per a la seva resolució, són les dues que ja podem endevinar: La demanda del fiscal reclamant la capitalització dels drets reials, i la demanda dels regidors de Tortosa.

El procurador fiscal, com ja he avançat abans, tenia ordres cursades des de la batllia general de Catalunya per estudiar la història de tot el que els jueus de Tortosa havien satisfet mai per qualsevol concepte, fos la *peita* ordinària, fos el monedatge, el coronatge, la protecció, la *cena* de presència i la d'absència, la novella senyoria etc., i exigir-ne la capitalització, és a dir, totes les quantitats de cada concepte sumades i multiplicades per 25.

La demanda del fiscal era exorbitant, i després de moltes al·legacions fetes per una banda i altra, els comissaris sentenciaren que els jueus havien de satisfer la capitalització dels dos únics conceptes per què darrerament pagaven a la tresoreria reial, que eren la *peita* i la *cena*. I ho van establir en 4.250 sous: La *peita* de 120 sous capitalitzada en 3.000, i la *cena* de 50 en 1.250. *E axí ho han pagat, e lo tresorer del Rey nostro senyor ho ha rebut*, diu el memorial. La sentència es devia produir dins la primera quinzena de juliol, perquè la carta del Rei als comissaris aprovant-ho porta la data del dia 17.³⁷

Els procuradors de la ciutat també van ser diligents a presentar la seva demanda, reclamant dels jueus la part proporcional a un gran nombre de despeses fetes per les muralles i altres obres públiques municipals. Els comissaris, però, sentenciaren que els jueus no n'havien de pagar res. Exemple admirable de justícia imparcial, diríem. Però no apressem els nostres judicis: *Ver és* —afegeix el memorial— *que els jueus enaprés, graciosament, han volgut pagar mil sous*. Per justícia o per gràcia, els jueus sempre acabaven pagant.

L'autor del memorial, quan explica els inventaris de les cases de jueus, no menciona mai monedes d'or, i a penes unes poques de plata. Lògic. Els comissaris pogueren segrestar una gran quantitat d'objectes de plata i joies, però no pas moneda comptant, perquè no en van trobar. La

37. Conde, *Op. Cit.*, doc. 98.

moneda desaparegué de la vista dels comissaris, com si s'hagués evaporat.

Ja s'hi devia comptar. Advertits per les instruccions inquisitorials i reials, ja estava previst d'on havia de sortir el diner líquid per pagar els deutes generals dels jueus. El procediment fou simple i expeditiu: Els comissaris van fer portar les penyores de préstecs de jueus que havien segrestat i encomanat a terceres persones, i van permetre als propietaris de les penyores que les retiessin, dipositant abans, en poder dels comissaris, el valor del préstec que els propietaris havien rebut dels jueus a canvi de les penyores. Els diners recollits amb aquest procediment, si no bastaren per sufragar tots els deutes generals dels jueus, poc se n'hi va faltar.

Els principals deutes generals dels jueus de Tortosa, després de decretada la seva expulsió, foren els següents, per rigorós ordre de prioritat: Primer, la capitalització dels drets reials, que foren 4.250 sous. Després, el donatiu gracios de mil sous al municipi, que també es pagaren en diner comptant. Després, els censals que els jueus tenien carregats sobre l'aljama, que en el cas de Tortosa no sabem quants eren, però no sembla que poguessin ser gaire onerosos. I en quart lloc privilegiat, la compensació econòmica que els comissaris, assessor i notaris es van adjudicar pels seus treballs i dietes.

Naturalment, l'autor del memorial no diu què es van embutxacar els comissaris i els altres intervinents pels seus treballs, que insisteix a repetir que foren molts; i no sé si l'hem de creure quan diu que van sobrar diners del que s'havia recollit de la redempció de les penyores, i que aquesta resta, i les penyores que no havien estat quitades, foren restituïdes als jueus.

Expressa, amb tot, que alguns jueus es trobaren sense diners i sense béns mobles per pagar la seva part alíquota en els deutes de l'aljama. Aquesta qüestió es va resoldre, diu, amb una autorització donada pels comissaris a aquests jueus per posar en venda les seves cases, amb la condició que els compradors n'entreguessin el preu als mateixos comissaris, els quals, segons ell, retenien aquella part que *ad aquells de qui eren les cases se esguardava, per lo dit compartiment e despeses, e la resta era ad aquells lliberament restituïda.*

També és una mica estrany que l'autor del memorial digui que abans de partir hi hagué jueus que feren donació gratuïta de cases i horts a alguns amics seus, i que a ell, el mateix autor del memorial, que és el notari Joan Homedes,³⁸ li consignaren algunes cases dolentes per pagar-li les set o vuit lliures que li devien per contractes que havia autoritzat com a notari; *les quals cases, diu textualment, resten tant enbolumades, que del que m'és degut rahó no se n'és haguda.* Es a dir, si l'hem de creure, que els jueus se n'anaren devent-li honoraris.

38. De si, el memorial és anònim, però consta per altre lloc que el notari dels processos conflictius sobre la lleuda dels jueus a què es refereix l'autor en el seu memorial, fou Joan Homedes: ARB, Batllia General, Processos 1492, núm. 1B i 1494, núm. 1B.

I amb això s'acaben pràcticament les notícies que tenim sobre l'expulsió dels jueus de Tortosa. Pastor y Lluís reporta que els jueus començaren a abandonar la ciutat el 26 de juliol.³⁹ Es ben possible que fos aquest dia. Era un dijous, y els vaixells que havien de dur els jueus costa amunt, vers Tarragona, Barcelona i Marsella, amb destinació a algun port occidental de la península italiana, ja feia dies que esperaven a l'Ampolla.

Tanmateix els jueus de Tortosa no se n'anaren sols, sinó integrats a la massa de més de tres mil jueus, grans i petits, catalans i aragonesos, que confluïren a la ciutat, pel riu i per terra, aquells dies finals de juliol. El memorial que transcriu en apèndix fa referència a conflictes suscitats pel cobrament de la lleuda de Tortosa als jueus transeünts, i a diversos episodis cruels en què els comissaris hagueren d'intervenir. Espero que no faltará oportunitat per exposar degudament aquests episodis i conflictes ocorreguts a Tortosa, a propòsit dels jueus transeünts.

Apèndix documental

Memorial redactat pel notari Joan Homedes, de Tortosa, sobre l'actuació dels comissaris per a l'expulsió dels jueus de la ciutat, a partir de notícies personals i dels actes que foren consignats per escrit (1492).

Memorial fet e format, de manament de la Magestat del Rey nostro senyor, dels inventaris e actes fets dels béns dels jueus de la ciutat de Tortosa e altres declinans en aquella, acerca e per causa del stierro de aquells.

Primerament, presentades les provisions reals e de la Sancta Inquisició als magnífichs mossèn Jaume Granell, veguer de la ciutat de Tortosa, e a micer Sancho de Asquera, canonge e prior clauster en la Seu de Tortosa, comissari per la Sancta Inquisició, e après a mossèn Johan Ycart, regent la ballia de Tortosa, altre de dits comissaris, per provisió de aquells foren les dites reals provisions e de la Sancta Inquisició ab veu de pública crida per la dita ciutat de Tortosa *et in trono* en la Seu de dita ciutat publicades e

³⁹ F. Pastor i Lluís, *Los Judíos y su Sinagoga*, Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura 2, 1921, Pàg. 130.

manifestades a totom generalment. E in virtut de aquelles foren per los dits comissaris posats a les portes de les cases de dits jueus senyals e armes reals.

E après, los béns mobles de dits jueus en lurs cases e botigues, particularment e distincta, en presència de dits comissaris, e present micer Miquel Terçà en dits actes, lur assesor, e per manament de aquells, per Ferrando de Otteo, castelà, tramès per lo reverent Inquisidor de València e en nom de aquel, foren descrits e inventariats en la forma daval escrita. Los quals inventaris e alguns processos e actes foren de present atrobats en poder del dit reverent prior clauster e comissari, a qui dit Ferrando los tenia recomanats.

Et primo fonch feta descripció e inventari dels béns atrobats en la casa de Gento Çaporta, jueu. E les joyes e vexela d'or y d'argent escrites en lo present inventari foren acomanades a mossèn Johan Jordà major, dins una caixa segellada e tancada ab clau, e la roba de li fonch lexada en la dita casa dins una caixa tancada e segellada, segons per dit inventari se mostra. Item fonc feta descripció e inventari dels béns atrobats en la casa de Vidal Façan; los quals béns foren ab jurament acomanats a Limós, juyia, muller de dit Vidal absent.

Item fonc feta descripció e inventari dels béns atrobats en la casa de Vidal Barzalay, e dels draps de la botigua sua que tenia en la ciutat. E les joyes de or e argent descrites en lo dit envantari foren meses en un mig cofre, y aquel tancat ab clau e segellat fonc acomanat a la senyora na Janota Proença; e la botigua dels draps fonc tancada ab clau e sagellada.

Item fonc feta descripció e inventari dels béns atrobats en la casa de Mossé Rodic. Les joyes e penyores d'argent descrites en lo inventari sobredit foren acomanades a micer Sancho de Asquera major, canonge de la Seu de Tortosa, e a la viuda muller que fonc de Johan Asquera. E après dites joyes e penyores foren restituydes al dit Rodic, e la capleuta fonc cancellada, e lo dit Rodic promès dites joyes penyores tenir a dret, segons en dit inventari és continuat.

Item fonc feta descripció e inventari dels béns atrobats en la casa de Mossé Benvenist. E complit lo dit inventari, foren acomanades les joyes d'or e argent, lenços e panyos e altres coses, dins una caixa segellada, a la senyora na Janota Proença; e los draps e robes atrobades en la botiga del dit Mossé foren descrites e inventariades e acomanades al dit Mossé Benvenist, ab jurament de restituyr-les tota ora que fos request.

Item fonc feta descripció e inventari dels béns atrobats en la casa de Jusef Cap.

Item fonc [fet] inventari dels béns atrobats en la casa de Abram Bonisac.

Item fonc feta descripció e inventari dels béns atrobats en la casa de la viuda Façan e de Jacó e Mossé sos fills, y dels draps atrobats en la botiga del dit Mossé Façan. E cumplit lo dit inventari, los béns en aquell descrits foren acomanats al dit Jacó, e les joyes d'or e d'argent e draps de li foren acomanats en poder de Guillem Gil pagès. E los draps descrits en la

botigua del dit Mossé Façan restaren en la dita botigua, e aquella fonc tancada ab clau e segellada, e la clau restà en poder dels dits comissaris.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de mestre Samuel metge. E complit lo dit inventari, los béns escrits en aquel foren acomanats a la muller de dit mestre Samuel. E les joyes d'or e argent foren meses en una caixa, e cinc peces de drap foren meses en poder de dit Gillem Gil pagès.

Item fonc feta descripció e inventari dels béns atrobats en la casa de Abram Benvenist argenter. E les joyes compreses en lo dit inventari foren meses en una petita caxeta, e aquella, tancada e segellada, fonc acomanada a la dita Joanota Proençala, segons a la fi de dit inventari trobe continuat.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de Gento y Mossé de Çaporta y son fill. E complit lo dit inventari, cinch peces de li e dos troços de torquaboca e una bossa ab tres liures desset sous, moneda corrent, e una culereta d'argent, foren acomanades al sobredit Guillem Gil.

Item fonc feta descripció e inventari dels béns atrobats en la casa de Gento Bubó.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de Abram Maymó.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de na Bendita.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en casa de Ysach Tholosa.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de la muller de Sullam.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de Regina, muller que fonc de Leví.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de Ysac Tholedano, y dels draps y béns de la botiga sua.

Item fonc feta descripció e inventari dels béns atrobats en la casa de Ysach Mandil.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de Abram Tholedano.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de Salamó Çaporta.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de Abram Baró.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de Morcat.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de la viuda Tholedana.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de Mossé Arruni.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de Benvenist Cofén sastre.

Item fonc [fet] inventari dels béns atrobats en la casa de Abram Tholedano mayor.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de Bonjua Mandil.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de la Ruviola.

Item fonc fet inventari de la roba atrobada en la casa de Gento de Fallenca.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de Çalom Albar.

Item fonc fet inventari dels béns atrobats en la casa de la viuda Çaporta.

E segons trop continuat, complits e fets tots los sobredits inventaris, los jueus de qui eren los béns inventariats prengueren en comanda aquells dels dits comissaris, e prometeren restetuyr aquells. E més per los comissaris sobredits fons donada lixència als dits jueus que poguesen vendre de les coses que en lur poder tenien, ab què manifestassen e lis donassen los dinés de aquelles; e los dits jueus juraren de axí fer e complir. Ver és que no s mostra ni yo sé que los dits jueus, de neguns béns mobles que venessen, depossasen ni donassen en poder dels dits comissaris, ni de altri per ells, pecúnies negunes.

E complits los dits inventaris, segons desús és dit subcinte, per los dits comissaris ab veu de pública crida fons notificat a totom generalment en la ciutat de Tortosa que tinguesen accions o demandes contra los dits jueus, o los jueus contra christians o moros, dins lo temps del edicte aquelles deguesen proposar davant los dits comissaris, assignant-lis loch hi ora per a quiscun dia, segons en lo cartell de dita crida és largament deduyt.

E per quant les causes e demandes eren moltes, e les demés de poques sumes, e lo temps breu per a poder-les posar e determenar, la major part de aquelles foren portades de paraula, continuant tan solament en un diatari la demanda e resposta e la determinació de aquella, molt breu, en poch reglons. E d'aquesta manera són estades portades e determenades la major part de dites causes.

Està en veritat que de les coses següens se són formats processos assats sumàriament portats. Ço és, que lo procurador fiscal davant los dits comissaris donà una demanda contra la aljama de Tortosa ademanant ad aquells, per la propietat de peytes, cenes e altres drets reals, molta summa, segons los cabbreus antichs. E hoyts los jueus e lurs objectes e productes, aquells foren condemnats a pagar la propietat de aquelles peytes e cena que de present pagaven, que és docentes dotze liures e miga; e haxí han pagat, e lo tresorer del Rey nostro Senyor o ha rebut.

Aximatex la ciutat de Tortosa posà demanda contra l'aljama de la dita ciutat de una gran suma, per ocasió de murales e altres grans despeses fetes per la cumunitat a obs dels ciutadans, en los quals càrechs pretenien los jueus ésser tenguts per porrata. Enaprés, hoyts los jueus sumàriament, és estat sentenciat contra la dita ciutat absolent los dits jueus. Ver és que aquells enaprés graciosament han volgut pagar cinquanta liures.

E més avant són estades posades algunes altres demandes en escrit contra alguns jueus particulàs, e per aquells e altres jueus contra christians e moros, e formats alguns processos per les dites causes. E hoydes les parts en les dites causes, és estat sentenciat segons per los processos e actes se mostra; los quals processos e actes los dits jueus, ab ses trampes e maneres, no han pagat complidament. Les quals causes verbals e les altres de què alguna forma de procès s'és fet, són continuades, ço és, les verbals en un diatari, e les altres per los processos que de aquelles són ordenats.

E complit lo termini donat en virtut del real edicte per a posar les demandes, per quant en la vila de Mora, qui és baronia del senyor Duch de Cardona, habitaven molts jueus, e la dita vila de Mora és de la diòcesi de Tortosa e compresa en la comissió donada al dit prior clauster e comissari micer Sancho Dasquera, lo dit prior, ab lo magnífich micer Miquel Terçà, assessor seu e dels dits veguer e balle en les dites causes dels jueus, anaren a la dita vila de Mora ab lo dit Ferrando Otteo per notari, e allí envanteriaren los béns atrobats en les cases dels dits jueus que en aquella vila eren poblats, que en número són trentaquatze envantaris. Hoc encara en la dita vila de Mora publicaren lo edicte real sobre la conexença de les causes, e donaren lo termini del edicte per a demanar e posar demandes, e allí stigueren quasi per tot lo dit termini, continuant les demandes verbals y aquelles descrivint en lo dit dietari ab les determinacions que sobre aquelles per ells se feren, segons per lo dit dietari se mostra.

E retornat lo dit reverent prior e comissari en la present ciutat, ell ab los dits veguer e balle comissaris, per quant les joyes d'or e d'argent e altres robes continuades en los dits invantaris e acomanades en terceres persones són penyores de moltes gens, les quals ademanaven los senyors de aquelles, provehiren que cobrant los senyors de dites penyores les penyores predites, lo que per aquelles pagaven depossassen en aquel loch e poder on estaven dites penyores acomanades. E axí és continuat en dits invantaris al dos de la partida, designant qui prenia la penyora e què pagava, e lo que pagava on se custodia o què s'ahia, segons per dits inventaris se mostra.

Està en veritat que per pagar e satisfer los sensalls e càrechs que dits jueus en comú devien, fet compartiment entre ells del que a quiscú dels que tenien penyores deposades e acomanades ne toquava al temps que les dites penyores se quitaven, del procehit de dites penyores, presents los dits comissaris, majorment lo dit veguer, lis fonch donat als dits jueus del procehit de dites penyores aquella porció que ls toquava per dits deutes aljamals a pagar.

E per quant los dits jueus eren obligats a altres deutes aljamals com és lo que se havia a pagar al senyor Rey per la peyta e cena, e més lo que havien de pagar a la ciutat, e per lo que havien haver los treballans, del procehit de les dites penyores fonch retengut en poder de dits comissaris dites docentes e dotze liures e miga que s'havien a pagar al senyor Rey, e lo que a la dita ciutat avien promès, e per lo que los trebalans havien haver. La resta del proceyt de dites penyores, hoc encara algunes de dites penyores que no eren quitades, foren als dits jueus restituydes.

Hoc encara los dits jueus públicament veneren e s'enportaren ab ells lurs béns que en lurs cases foren invantariats. E del procehit de aquells no sé que porció alguna ells agen deposada ni donada altrament que desús és dit, salvo que alguns vergés e algunes cases que s'ahien donades ad alguns amichs lurs.

Es ver que per quant alguns de dits jueus que havien a contribuir en los deutes aljamals e no tenien peccúnies ni mobles per a què pagassen, fonc ordenat per los dits comissaris que los dits jueus lliberament poguessen vendre llurs cases, ab què los compradós deposassen los preus en poder dels dits comissaris. E seguint aquest orde, los dits comissaris, del procehit de dites cases, retenien aquella part que ad aquells de qui eren les cases se esgardava per lo dit compartiment e despeses; la resta era ad aquells lliberament restituyda.

Ans ab tota veritat, los dits jueus, per actes fets per mi en lurs causes aljamals, són deutós a mi ultra de set o huyt liures. Los quals al lur partir me consignaren algunes dolentes cases lurs per me pagar, les quals resten per ells tant embolumades que del que m'és degut rahó no se n'és aguda.

Enaprés, lo penúltimo del mes de juliol, que era la fi del stierro dels jueus, davant los dits comissaris comparegueren los adelantats e principals jueus de les aljames de Aragó, e altres súbdits al Rey nostro senyor, en nom e per part de les sobredites aljames, e en scrits deduyren com los jueus de Aragó que en la present ciutat eren arribats per a sse embarcar en mar per complir los manaments del senyor Rey, són detenguts e no poden ésser expeditos per los taulés e generalés, e molts que fins an aquella jornada no són arribats ni poden arribar per fretura de les aygües e per les grans exaccions que los collidós dels drets dels passos les fan, deduynt molts impediments per los quals no podien complir dins lo temps que.ils és manat, segons en una suplicació per ells presentada és largament deduhit, suplicant los dits comissaris per ells fos proveyt de manera axí saludable que sens perill de llurs presones e béns éls poguessen donar cumpliment en ço que per lo Rey nostro senyor los és stat manat. E los dits comissaris, ajustats alguns doctós, e tengut consel sobre lo que fos fahedor, deliberaren sobre dita demanda deure's consultar lo Illustríssimo senyor Infant loctinent general, attenant que el Rey nostro senyor era tant apartat de la present ciutat, e lo termini per a exir era tant breu. E axí, inseguint lo dit deliber, ab inserto tenor de la dita suplicació fonc consultat lo dit senyor Infant. Per lo qual ab ses letres, responent a la consulta, fonc manat que los jueus fossen detenguts en presona e béns, e fos per los dits comissaris consultada la Magestat del Rey nostro senyor.

En virtut de les quals letres, promptament ab veu de pública crida fonc prohebit que negú no gosàs traure jueus ni juyes ni béns de aquells fora la present ciutat, per terra ni per aygua, ha pena de cos y de haver, e als dits jueus que sots la dita pena no isquesen de la present ciutat. E promptament fonch consultada la Magestat real. Hoc encara ací en la present ciutat algunes bales e troses de roba que staven en les barques e fora la ciutat, foren meses en una botiga, que en número eren més de cent trenta costalls. E més foren fetes crides de part de dits comissaris que nengú no ofenés dits jueus en presona ni en béns; e altres provisions en favor de dits jueus foren fetes pendent la dita consulta al Rey nostro senyor.

Enaprés la prefata Magestat, responnent a la consulta, manà ab ses patents letres, que dades foren en Borga, als dits comissaris, que libertassen los dits jueus ab totes lurs robes y avers. E axí per ells fonc executat *eciam* ab veu de pública crida per tal que a totom fos manifest lo deliurament de aquells. E los costalls e troses que foren messes en botiga, de dits jueus, íntegrament ab gran destent foren restituyts als senyors de aquells, e sols pagaren les despeses que per portar-los en botiga foren fetes.

E ab tota veritat los dits comissaris per dits actes an aguts grans treballs, e moltes vegades han tengut ajust de doctós, e feren moltes scriptures, y scrigueren (y) al senyor Rey y al senyor Infant per moltes vegades, de manera que durant lo dit anfracte suportaren infinits treballs, afanys y conguoxes per ocasió de dits jueus; per los quals treballs tots los dits jueus forasters y aljames pagaren als treballans XXXV florins, dels quals foren fetes set parts.

Està en veritat que en aquest endemig que aquestes coses foren axí practicades, se seguiren molts actes, majorment los següens:

Primo la detenció dels béns dels jueus de Çaragoça feta per lo senyor d'Argaviso, mossèn Martín de Gurrea, ací en la present ciutat, en número de vâues per una gran suma.

Item los grans treballs que los generalés e cullidós de leuda donaren als dits jueus exhigint de aquells los drets de leuda e de General.

Item la detenció de Mossé de Arama, de Fuentes, que fonc pres anant-se'n a mar d'amagat, estant la detenció feta dels jueus de manament del senyor Infant, ab cent trenta tres florins d'or, tres ducats, hun segell d'or, una turquesa engastada en or, tres culleretes d'argent, setze perles petites e enjohamirs e moneda blancha setanta tres sous, poc més o meys. Al qual, aprés, quant lo senyor Rey manà libertar los jueus ab lurs béns, foren restituyts cent e tres florins d'or e totes les altres coses, segons aquell confessà fermant-ne àpocha de aquells, salvo de trenta florins d'or que foren donats al capdegayta que l pres, per la quarta part que li era promessa de tot ço que prengué dels que se'n anassen estant la prohibició predita.

E més, per quant alguns minyons e minyones jueus eren forcívolment e d'amagat levats als jueus, e per cobrar aquells los pares, mares e parens anaven per la ciutat demanant lurs fills e cridant Justícia!, venint davant los comissaris ab crits demanant justícia, paregué als comissaris deure-hi provehir. E axí provehiren crides ab inposició de penes que ningú no gosàs pendre dits jueus e juyes petits, e qui n tingués los degués restituyr, e qui n sabés o degués manifestar als dits comissaris. E ab aquestes compulses alguns se corregiren e cessaren de tals actes, e alguns se'n trobaren, e altres ne foren bategats, de què ab veritat se'n reportà molt treball. Hoc encara se seguí murmur en algunes gents dient que alguns dels comissaris ne havien rebuts dinés per fer tals prohibicions y estrenyemens.

Estes e altres coses se seguiren, que per a tot narrar-ho seria una gran prolexitat. Es bé ab veritat que del principi que foren publicats los edictes

fins a la fi que los jueus foren partits, los dits comissaris e ministres de aquells contínuament, matí e vespre, foren assistens e estants negociant los fets dels dits jueus, ab molt treball e perdició de temps, màxime a la fi, quant devien partir, per quant ací en ciutat eren arribats de les parts d'Aragó procuradós del compte de Belchit e de altres gens que ademanaven als dits jueus moltes quantitats, majorment hun Garcia de Sent Angell, procurador de altres Sentangells. Hoc encara era mester que lo veguer e balle, quant ajustats e quant departits, anassen per la present ciutat provehint per moltes qüestions que eren entre los dits jueus, e per moltes vexacions que lis eren donades, levant-lis la roba e maltractant-los en tant que contínuament eren vigilans e assistens per les causes e necessitats de ells.

E més encara, aribant los jueus d'Aragó e de les parts de fora, per aquells fonc presentat als dits comissaris hun transumpto autèntich de una real provisió, ab la qual lo senyor Rey mana[va] que los jueus no fossen costrets a pagar neguns drets, salvo aquells que christians pagaven passant per los ports e passos. Per ocasió de la qual s'és portada una gran diferència entre lo collidor de la leuda de la present ciutat e los dits comissaris, la qual ha durat fins a la fi en terme del partir de aquells, de què s'és fet hun gros procès de més de cent cinquanta quartes de registre, per lo qual a mi és degut, per lo procès, bona quantitat. E los comissaris han fet exegir lo dit dret a collidós, e lo procehit de aquel, segons lo compte que los collidós an donat, ha rebut lo magnífich tresorer general del Rey nostro senyor, segons per actes se mostra. Per la qual qüestió e diferència los dits comissaris an tengut ajust de doctós e juristes, e trameses consultes e moltes letres al senyor Rey e al balle general e en altres parts, e an fetes per lur assessor montiplicades respostes, rèpliques e requestes ab conclusions de les deliberacions del que ls era conselat, de què s'és format lo dit procès, e ells ab tota veritat an portat prou treball e destent.

E més, a setze dies del mes de agost prop passat, lo dia que los sobredits senyors de comissaris, per observança dels reals manaments, libertaren los dits jueus, Garcia de Sent Angell, de Calatayut, donà als dits comissaris una letra closa del senyor Rey, la qual dix que lo senyor d'Argaviso, mossèn Martín de Gurrea, la li avia donada en lo loc de Bot, e que aquella ell havia rebuda ab altres letres sues de la cort, dient-li la donàs, ab altres letres patens que li donà, als dits comissaris. E contenia dita letra resposta a certes letres que lo senyor Rey havia rebudes dels dits comissaris sobre la condenpnació que havien feta dels drets reals; e més manava ell senyor Rey per dita letra als dits comissaris que se informassen si la aljama de Tortosa acostumava contribuir e pagar en lo dret de maridatges de Infantes, e de coronació, e de altres drets reals, e havent acostumat de pagar, que los jueus de dita aljama fossen costrets a pagar juxta la condenpnació li's fonc feta per les peytes e cenes, segons en dites reals provissions és deduyt. E perquè los jueus de la present ciutat se eren

recollits y enbarcats en nau ab tots lurs béns e avers, los dits comissaris no pogueren contra ells, per dita ocasió, provehir en cosa nenguna.

Algunes altres coses se seguiren e foren fetes en dit termini e per ocasió de dits jueus que, per la brevitat del temps, no.s poden recitar; però les que ací són continuades són les inportans e que més comprenen los actes fets per dits jueus.